

BALOGH ELEMÉR

Reformkori büntetőjogunk "bűncselekmény-fogalma"

Tudományos emlékkönyvbe tanulmányt írni nagy megtiszteltetés és nagy felelősség is. Annak a professzornak tisztelegni, akitől a magyar büntetőjog tudományának általános részét hallgattam, már-már zavarba ejtő. Kutatási területünknek szerencsére számos érintkező felülete van, ezért választottam dolgozatom témájául annak a kérdésnek a vizsgálatát, amelynek teljes dogmatikai gazdagságát Tokaji Géza életműnek számító monográfiájában fejtette ki.¹ Ebben, a bűncselekménytanról írt részletes és jogfilozófiai mélységű munkájában a szerző figyelmét érthetően a jelenkor jogalkotására és elméletére irányította, aktuáldogmatikai koordinátarendszerben vizsgálva a bűncselekménytan alapelemeit. Könyvének első részében a bűncselekmény fogalmát elemzi; ez adta az inspirációt ahhoz, hogy ha vázlatosan is, áttekintést adjak e megkerülhetetlen rendszertani kategória kialakulásáról, különös tekintettel pedig a magyar reformkor idején bontakozó "előéletéről".

1.

Habár a bűncselekménytan a modern, polgári (elsősorban: a kontinentális) jogtudomány szülötte, hasznosnak mutatkozik rövid visszapillantást tenni a megelőző időszakokra. A középkor idején büntetőjogtudomány még nem létezett, más szóval: a büntetőjogot még nem közelítették meg elméleti igénnyel. Igazából a "büntetőjog" kifejezés használata is illetéktelen, több tekintetben is. A büntetés leggyakrabban nem annyira jog, mint inkább kötelesség volt: annak kötelessége, akinek hatalma alá a bűnelkövető tartozott. Azután sántít a kifejezés sugallta tartalom annyiban is, hogy a vádlott helyzetét jogilag legalább többé-kevésbé szabályozott, bizonyos garanciákat sem nélkülöző eljárásban sejteti elhelyezni. Ez sem állja meg a helyét, főként nem a fejlődés fő medrének számító, a nyilvános gonosztevők (*publici malefactores*) ellen alkalmazott közjogi büntetőjog világában, ahol sem védelem, sem perorvoslati lehetőség nem állt a terhelt rendelkezésére. A büntetőjog kifejezést tehát a középkor idején egy dogmatikai vizsgálódás során különösen óvatosan kell kezelnünk. A jogtudományban akkortájt két nagy szakterületet műveltek: a kánonjogot és a római jogot. A kánonjog gondozásának a keresztény Európában már nagy hagyományai voltak, a római jogot a kontinens nyugati felében újra fel kellett fedezni, művelésének kezdete pedig ténylegesen

---

¹ Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Tokaji.)

egybeesett az első egyetemek megnyitásával. Tudományos címet, jogtudományi doktorátust vagy licenciátust is e két szakág valamelyikéből lehetett szerezni (*doctor decretorum — doctor legum*), vagy akár mindkettőből is (*doctor iuris utriusque*).

Magyarországon sem volt ez másként. A tényleges, politikai-gazdasági-személyi tartalmat felölelő hatalom egyben büntetőhatalmat is jelentett, anélkül azonban, hogy kimunkált büntetési alapelvek rendszere, általánosan elfogadott zsinórmérték létezett volna. A jogalkotó hatalom pedig természetes feladatának tekintette, hogy e tárgyban súlyos szankciókkal megtámogatott rendelkezéseket, törvényeket alkosson. Ezt írja kiváló jogtörténészünk, Degré Alajos: "Az Árpádok korában, majd Mátyás uralkodásától kezdve rendszeresen törvények végtelen sora állapított meg büntetéseket egyes rendelkezések be nem tartásáért, vagy sorolt újabb cselekményeket a hűtlenség, nyilvános bűncselekmény stb. fogalma alá. Olyan törvényt azonban nem alkottak, amely a büntetések rendszerét, vagy a büntetőjog általános elveit (szándék, kísérlet, részesség, büntethetőséget kizáró okok stb.) meghatározta volna. Ilyen gondolatok felvetésével Werbőczy is adós maradt. Úgy látszik, a büntetőjogot nem is tekintették rendszerezhető jognak, hanem csupán egyes jogszabályok végrehajtását biztosító szankciók tömegének."² Ez a tömör és kíméletlen jellemzés választ ad rögtön arra a kérdésre is, volt-e valaminő kimunkált bűncselekményfogalma a középkori magyar praxisnak, vagy a jogi gondolkodásnak. Nem volt. Ez a megállapítás azonban mégsem egészen pontos, mert a középkori jog ha "legömbölyített", definiált bűncselekményfogalommal nem is rendelkezett, természetesen volt elgondolása arról, milyen cselekményeket kell büntetni.

Ha közelebb akarunk kerülni a korabeli jogtudók gondolkodásához, a büntetőjog fogalma helyett inkább a *büntetéstan* kifejezést kellene használni. A büntetőjog ui. komplex, modern jogi műszó, és (mint fentebb már utaltam rá) egy sor tartalmi elemet hordoz, melyet nyilvánvalóan hiába kérnénk számon a középkor jogi gondolkodásán. A büntetéstan kifejezés bár jelöl egy mai, a büntetőjog részterületének számító szakágot, tartalmilag ezzel együtt is a leginkább képes visszaadni a középkor felfogását. Hiszen a büntetőjog akkor elsősorban és döntően büntetéscentrikus volt. Semmi sem fejezte ezt a tényt ki világosabban, mint a bűnelkövetőhöz — perjogi szempontból: a vádlotthoz — való viszonya a bíróságnak. Ennek lényege pedig abban állt, hogy a vádlott *bűnösségét* vélelmezték. Akit bíróság elé idéztek vagy állítottak, azt már e ténynél fogva megbélyegezték, pontosabban olyan bizonyításjogi helyzetbe hozták, amelyben a bizonyítási kötelezettség mellett a bizonyítás terhe is az ő vállára nehezedett. A terheltnek kellett ártatlanságát vagy bűnösségének csekélyebb fokát bizonyítani, nem a bíróságnak (vagy a vád képviselőjének) jutott az ezzel ellentétes kizárólagos feladat. Természetesen a vádnak is megalapozottnak kellett lennie általában, pusztá szóbeszédre nem lehetett — különösen főbenjáró — ítéletet alapítani. A büntetőper bizonyítási kérdéseiben jártas olvasónak nem kell különösen hangsúlyozni, hogy milyen nagy különbség van aközött, hogy a bíróság a bűnösséget vagy az ártatlanságot vélelmezi. A bűnösség vélelmének egyik árulkodó jele az is, hogy még az újkori peres eljárásban is gyakori, hogy a bíróság már a vádlottat tolvajnak, gyilkosnak stb. titulálja, elővételezve ezzel az ítéletben (várhatóan) megfogalmazandó minősítést. Hangsúlyozni kell, hogy a vád képviselője a bizonyítási kötelezettség alól nem mentesült, a vádlottnak azonban elsődrendű feladata és érdeke volt, hogy magát tisztára mossa.

---

² Eckhart Ferenc — Degré Alajos: Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, 1957. 125. p.

A középkori praxist — a szokásjogot — és nagymértékben a jogi gondolkodást is tükröző *Hármaskönyv* bevezetésében tárgyal általános jogelveket, de ezek olyan római jogi fogantatású, természetjogi karakterbe öltöztetett megfogalmazások, amelyek szorosan vett büntetőjogi tartalmat nem hordoznak, éppen ellenkezőleg: inkább magánjogias gondolkodásmódot fejeznek ki. Elsőként a jog(tudomány) legfontosabb célértékét, az igazság fogalmát fejtegeti Werbőczy: örök, változatlan (bírói!) akaratnak tekinti, amelynek legfőbb vonása, hogy mindenkinek a maga jogát igyekszik megadni.³ Árulkodó, egyben sokat mondó megjegyzés húzódik meg az igazság tartalmának fejtegetése közben, hogy ti. kinek mit kell megadni: "*minoribus disciplinam*". Itt az alattvalókkal szembeni fegyelmezésről van szó, lényegében a büntető jogszolgáltatásról.⁴ Ez a jogszolgáltatás pedig szembeötlő módon fenytés-centrikus volt. Egyben utal arra az alárendelt jogállásra, amelyben az alattvaló-vádlott van. Ez a jogállás egyértelműen a közjogi szerkezetben helyezhető el, tehát nem a mellérendeltség, hanem az alá-fölérendeltség viszonyában értelmezhető. A dolog érdekessége, hogy a *Hármaskönyvet* alapvetően meghatározó magánjogias arculat markáns megfogalmazást kap egy kifejezetten büntetőjogi helyzet, az ún. nagyobb hatalmaskodás (*actus maioris potentiae*) bűncselekménycsoportjának szabályozása kapcsán.⁵ A gyakorlatról azonban alig tudunk valamit, ami leginkább annak tudható be, hogy a középkorban büntetőperről csak igen ritkán vezették jegyzőkönyvet.⁶

2.

Az újkor forrásbázisa a középkorinál jelentősen gazdagabb, a török jelenlét miatt állandósult hadihelyzet azonban nem kedvezett a jog, azon belül a büntetőjog fejlődésének sem. Elmondható, hogy jogviszonyaink stagnáltak, a középkor végére kialakult állapotok nagymértékben megmerevedtek. A fejlődés lehetőségét majd csak a 18. század (a Rákóczi-féle szabadságharc utáni) konszolidált, nyugodt viszonyai hozzák meg. Ezt írja kiváló jogtörténészünk, Bónis György az évszázad elején született nagy jelentőségű büntetőtörvény-javaslat kapcsán: "Az 1712. évi javaslat létrejött a a szatmári békét követő új berendezkedés egyik eredménye. A török-, osztrák-, kuruc- és labanc-pusztította ország közigazgatása, igazságszolgáltatása és gazdasága még a középkori alapokon nyugodott. A változott idők igényeinek azonban a meglehetősen szűk körre kiterjedő régi törvények nem feleltek meg. A rendi társadalom alapja a Tripartitum volt, amely egy kötetbe foglalta a magánjogot, közjogot és büntetőjogot, de szabályozatlanul hagyott rengeteg olyan kérdést, melyre a XVIII. század

³ *Justitia: est constans et perpetua voluntas, jus suum unicuique tribuens.* Szó szerinti átvétele Justinianus egyik törvénykönyve (Institutiones) legels. mondatának. Vö: Justinianus császár Institúciói négy könyvben, Budapest, 1991. 13.1.1.

⁴ A Corpus Juris milleniumi kiadásának szövegfordítása így ülteti át magyarra a fenti szakaszt: "...aláballóknak: a fenytést;".

⁵ Vö: *Hármaskönyv* II.42.5.§.

⁶ E kérdéssel kapcsolatban jegyzi meg *Degré* Alajos: "A tisztán büntetőjogi hatású ítéleteknek a távolabbi jövőre joghatása nem volt, ennek következtében az ilyen ítéletet nem foglalták írásba, vagy ha írásba foglalták is, az érdekeltet ezeket nem őrizték meg, hisz az ilyen ítéletek a középkori oklevelek legfőbb céljára, az ingatlan tulajdonjog bizonyítására nem voltak használhatók. Középkori büntetőítéletekről többnyire csak akkor szerezhetünk tudomást, ha az ítéletből valamilyen magánjogi következtetést vontak le, pl. kárterítést követeltek az ítélethezoz bírótól." (A XVI-XVII. századi erdélyi büntetőjog vázlat. Budapest, 1943. Az Angyal szeminárium kiadványai, 49. 5. p.)

jogalkotásának már ki kellett terjeszkednie. A külön büntetőjogi kódex is a kor követelménye volt, de megalkotásának a zavaros idők és a Hármaskönyv tekintélye útját állották. A III. Károly alatt végbemenő konszolidáció ezen a hiányon is segíteni akart."⁷

A 18. század első felének tehát legfontosabb büntetőjogi hozadéka, elsősorban tudománytörténeti szinten, az 1712. évi diétán beterjesztett és megtárgyalt Bencsik-féle büntetőtörvény-javaslat.⁸ Bencsik Mihály professzor, a bölcsészettudományok doktora, hites ügyvéd, táblabíró és tanácsos, a nagyszombati egyetemen több mint húsz éven át tanította a magyar jogot, de a római jogban is kitűnt.⁹ Ő készítette el az országgyűlés felkérésére azt a tíz pontból álló tárgyalási javaslat-vázlatot, amelynek kilencedik pontja "*A büntetések a cselekményekhez képest szabályozó büntetőtörvénykönyv (praxis criminalis)*" címet viselte, és bár nem tartalmazta a hűtlenség fogalomkörét és az uzorát,¹⁰ egészében és különösen szerkezetét tekintve önálló törvényjavaslatnak tekinthető.

A javaslat legszembeötlőbb rendszertani újítása (a csaknem teljességre való törekvés mellett) az a gyakorlati szempontokat követő felépítés, amely két részben tárgyalja az anyagot. Az első helyet az eljárásjog foglalja el, mert a bírónak először az elfogatás módozatainak ismeretére van szüksége, csak azután a bűncselekmények dogmatikus szabályozására. Itt már nem a büntetések szerint vannak a cselekmények csoportosítva, mint Werbőczynél, hanem a tényállások szerint. A már rendszerben gondolkodó bírónak először törvényes fogalomra van szüksége, a büntetés kérdése logikailag csak a következő láncszem lehet. Ez a felfogás nyilatkozik meg a munka célkitűzésében is: "*De praxi criminali juxta demerita malefactorum classificandis poenis.*"

A javaslatnak általános része nincsen, talán csak a rendes büntetések (*poena ordinaria*) felsorolását utalhatnak ide, így természetesen bűncselekményfogalmat sem ad. A modern bűncselekményfogalom oly fontos részének számító szubjektív mozzanatokra, jelesül a szándékosság és gondatlanság körülményeire azonban több büntett kapcsán részletesen kitér. Általánosan elmondható, hogy a javaslat a szándékra különös tekintettel van, és azt fogadja el a minősítésben irányadónak. Így a *praeterintentionalis* deliktumok büntetése már nem az eredményhez, hanem a szándékhoz igazodik: kis kavicsal okozott emberölés (10. §), vagy a kitett gyermek véletlen baleset folytán beállott halála (16. §) enyhébb büntetést eredményez az emberölésnél, vagy halálosvégű gyermekkitevésnél. Megemlítendő az előre megfontolt szándék precíz feltüntetése is a gyújtogatásnál (18. §). A gondatlanság általában (emberölésnél, gyújtogatásnál) enyhébben büntetendő a szándékosságnál, a véletlen pedig büntethetőséget nem hoz létre (emberölésnél).

---

⁷ Bónis György: A magyar büntetőtörvénykönyv első javaslata 1712-ben. Budapest, 1934. Az Angyal szeminárium kiadványai, 26., 7. p. (A továbbiakban: *Bónis*.)

⁸ Bónis György az előző jegyzetben hivatkozott fiatalkori munkájában részletes és igen alapos elemzését adja a Bencsik-féle tervezetnek.

⁹ Vö: Pauler Tivadar: Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez. Budapest, 1878. 43. p., Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. Budapest, 1890. 809. p., Fejér György: *Historia Academiae Scientiarum etc. Buda*, 1835. 38. p.

¹⁰ Az uzsora önálló és részletes szabályozása kifejezetten az uralkodó kívánságára történt. Vö: *Bónis*, 10. és 42. p.

A tágan vett magyar reformkor jog-, de főként alkotmánytörténeti értelemben az 1790/91. évi diétától számítható. A felvilágosodás eszméiről a megtermékenyített európai gondolkodás látható nyomokat hagyott a korabeli magyar jogi gondolkodáson és jogalkotáson is. Megszületett, bár a zavaros politikai viszonyok miatt országgyűlési tárgyalás alá nem került, az első, modern szemlélettel írt büntetőkódex-tervezet,¹¹ amely határozott nyitányát jelenti a polgári jogrendszer megteremtésére irányuló fáradozásnak.¹² A munka követi a 18. században még általános rendszert, e szerint két részből áll: az első a "gonosztevőkkel" szembeni eljárás szabályait tartalmazza. "és amelynek az a fő célja, hogy a bűnösök elnyerjék biztos büntetésüket, az ártatlanoknak viszont a törvények mindig biztos oltalmat nyújtsanak";¹³ a második rész pedig a büntetetté és büntetésüket rögzíti. Az utóbbi, anyagi joginak tekinthető rész nem különült el még általános és különös részre, de a legfontosabbnak ítélt gondolatokat megalkotói *Alapelvek* cím alatt előre bocsátották. Érdemes idézni a tervezet végleges változatának¹⁴ első alapelvét: "Mint hogy a büntett a büntetőtörvény szabad akaratból történő megsértése, a büntetés az a rossz, amelynek a gonosztevőt a törvény rendelkezése aláveti; a törvény pedig csakis olyan cselekményeket vonhat büntetés alá, amelyek sértik a társadalmat. Mind a büntett, mind a büntetés jellegéből következik az, hogy a gondolatokat nem lehet büntettné minősíteni, továbbá az is, hogy a törvény áthágását kizárólag akkor lehet büntettként értékelni, ha közvetve vagy közvetlenül szabadon hajtják végre, tehát nem létezik ott büntett, ahol hiányzik az akarat szabadsága; továbbá: nem lehet ott meg a cselekvés szabadsága, ahol a cselekvő előtt teljesen ismeretlen dolog az, amit tesz."¹⁵ Ez a modern büntetőjogi gondolkodásunk igényeit és szempontjait is sokban kielégítő meghatározás a hangsúlyt láthatóan a bűncselekményfogalom szubjektív mozzanataira helyezi. Ennek legfontosabb okát abban kell látnunk, hogy a feudális jogrendet erősen jellemző, a tárgyi körülményeket túlzott mértékben figyelembe vevő eredményfelelősségtől igyekezett magát világosan elhatárolni.

A Szirmay-féle östervezet büntett-meghatározása ennél valamivel bővebb: eszerint ugyanis csak az a jogellenes cselekmény minősíthető büntettné (helyesebben, a javaslat meghatározásával élve: *delictum*-nak), amely a "polgári társulás" (= állam), vagy a polgárok életének illetve vagyonának biztonsága ellen irányul. A jogalkotó ehhez azután olyan tételeket, mondhatni megjegyzéseket fűz még, amelyek inkább jogpolitikai, mintsem tételes törvénybe illő természetűek. Helyesen állapítja meg ennek kapcsán Hajdu Lajos: "Nem az objektív és szubjektív momentumokat mérlegre rakó bíró, hanem a törvényhozó címére szólnak azok a tételek, amelyek szerint a társadalomra hasznos, vagy közömbös cselekményeket nem lehet törvénnyel megtiltani (4. alapelv), amit pedig a törvény nem tilt, azt bárki szabadon megteheti. Ennél

¹¹ Az 1791:LVII.tc. a büntetőkódex kidolgozását bizottságra bízta, amely munkáját 1795-re fejezte be.

¹² Az elaborátum részletes és rendkívül alapos elemzését adja Hajdu Lajos: Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet (Budapest, 1971.) c. monográfiájában. (A továbbiakban: *Hajdu*.)

¹³ *Hajdu*, 390. p.

¹⁴ A bizottsági viták "munkadokumentumai" két östervezetre épültek: a Szirmay Antal és a Reviczky József-féle operátumokra. Mindketten remek felkészültségű, nagy ítélkezési gyakorlattal rendelkező bírák voltak; előbbi az eperjesi, utóbbi a debreceni kerületi tábla elnöke.

¹⁵ *Hajdu*, 391. p.

élesebben fogalmaz Szirmay az őstervezetében: a törvényhozó *merő önkény* alapján nem minősíthet büntettnek semmilyen cselekményt, hanem mindig a társadalom érdekeiből kell kiindulnia. E legiferációs (tehát egyáltalán nem gyakorlati problémák eldöntését segítő) alapelv ősforrása a Filangieri-hez való mechanikus és merev ragaszkodás, amely ebben a kérdésben az őstervezet elkészítőjénél és a végleges Alapelveket formába öntő albizottságnál egyaránt megmutatkozott.¹⁶

Egy cselekmény bűncselekménnyé minősíthetőségének fontos feltétele a felróhatóság, közelebről a szándékosság, de legalább a gondatlanság megléte. A tervezet megalkotói e körülményre a harmadik alapelv kifejtése során tértek ki. Meglehető, a 18. századi jogi gondolkodást olyannyira jellemző aggályos részletességgel adja meg a tervezet a gondatlanság és a szándékosság fogalmát. Érdemes egészében idézni: "Gondatlan a magatartás (*culpa est*): ha az elkövető feltett szándékán kívül következik be cselekményének eredménye. Ennek első fokozata: ha a cselekvésnek nagyon távoli kapcsolata van az eredménnyel; a második: ha az előbb végrehajtott cselekményből könnyen bekövetkezhet az eredmény; a harmadik: ha az előállt eredmény könnyebben bekövetkezhetett a cselekvésből, mint az, amelyre a feltett szándék irányult. Szándékos a magatartás (*malitia, sive dolus, sive propositum est*): ha ténylegesen az az eredmény következik be, amelyre az elkövető szándéka irányult. Ennek pedig első fokozata: ha valaki szenvedélyességéből és lelke szerfölötti felindultságából; a második: ha nem erős felindultságtól indítatva, hanem megfontoltan sérti meg a törvényt, vagy elmulaszt megtenni valamit, amit a törvény előír; a harmadik: ha sok momentum van arra, hogy ne vállalkozzék a büntettre, de mégis elszakítja mind az emberiség, mind pedig a társadalom kötelékeit."¹⁷ A gondatlanság kissé suta, erőltetettnek ható részletezése mellett feltűnő a szándékosság árnyalt bemutatása, mely az egyenes szándék (*dolus directus*) fontosabbnak gondolt variánsait igyekszik megragadni.

4.

A napóleoni kort követő időszakot a lelkes és békés építőmunka jellemezte. A büntetőjogi kodifikáció gondolatának, sőt munkálatainak elejtett fonálát ismét felemelték, és az 1827:VIII. tc. alapján létrejött *regnicolaris sub-deputatio* feladatává tették egy új büntetőtörvény-tervezet kidolgozását. A munka 1829-re elkészült, országgyűlési tárgyalás alá azonban ez sem került. Ennek egyik lényeges oka lehetett, hogy bár az idő kereke nagyot fordult, az operátum mégsem hozott létre friss, korszerű koncepció alapján egy kompakt, új törvényjavaslatot, hanem csupán az 1795. évit "glosszálta". A bűncselekmény fogalmáról kialakított képünk így sajnos semmivel sem gazdagodik, a javaslat készítői ui. az előző tervezetből az elvi szempontokat tartalmazó részeket (*Előszó* és az *Alapelvek*) törölték arra való hivatkozással, hogy részint azokat magukban a törvény diszpozícióiban kell kifejteni, részint mert az alapelvek legtöbbje

---

¹⁶ Hajdu, 178. p. Vö: Filangieri, Gaetano: La scienza della legislazione. Venezia, 1813. Filangieri e nagy hatású munkájában egy sor, a társadalmi szerződés őstételéből levezetett alapelvet és "rendszer szemléletet" tükröző kategorizálást fogalmaz meg (például említhetők a gondatlanság fokozatai: *culpa lata* - *culpa levis* - *culpa levissima*), amelyeket a jogalkotók Európa-szerte követtek. Filangieri idevágó nézeteit részletesen idézi és elemzi: Hajdu, 161-167. p.

¹⁷ Hajdu, 392-393. p.

inkább a büntetőjog tudományos tradíciójára, mintsem a büntetőjogi kódexre tartozik. Összeférhetetlennek ítélték továbbá (helyesen) azt is — miként erre Hajdu Lajos is utalt —, hogy a törvény szakaszai mintegy a törvényen kívüli alapokra, az alapelvekre hivatkozzanak.¹⁸

A 19. század első felének, az igazi reformkornak meghatározó szellemi irányzata volt az a nemzeti liberalizmus, amelynek legkiemelkedőbb magyar büntetőjogi produktumaként a Deák Ferenc nevével fémjelzett 1843. évi anyagi jogi törvényjavaslat említhető.¹⁹ Az alsótábla XXXV. országos ülésén elnöklő személynök, Szigethy Szerencsy István mielőtt a javaslat feletti vitát megnyitotta volna, terjedelmes beszédet intézett a követekhez, melyben nagy hangsúlyt fektetett a büntető törvénnyel elérni kívánt célokra: "... a törvényhozásnak legnevezetesebb tárgya áll előttünk, itt életünk, vagyonunk és becsületünk biztosításáról van szó, és pedig két tekintetből; egyik az: hogy azokat a gonosztevők ellen védjük; más tekintetben pedig: hogy azoknak, kik ezek ellen elkövetett vétkekkel netalán ártatlanul vádoltatnak, életök és becsületök hasonlóképpen biztosságban legyen, és ártatlanságuk kimutatására szintén biztos út mutattassék. Ehhez járul még egy oldalagos cél, mely kifejlődésében s következeiseire nézve szinte fontos, ti. hogy azok is, kikről bebizonyodik, hogy a társaságos életnek lényeges feltételeit megsértették, megjavuljanak, és javulásuk után jövendőre a társaságos életben munkás részt vegyenek."²⁰

A bűncselekményfogalom dogmatikailag kiérlelt megfogalmazásával még ebben a törvényjavaslatban sem találkozunk, de a kérdés nem került el a jogalkotó(k) figyelmét, hiszen már az operátum legelső, a törvény hatályáról rendelkező fejezetének első szakasza a következőt állapítja meg: "Bármely cselekvés vagy mulasztás, csak annyiban tekintethetik büntetnek és vonathatik büntetés alá, amennyiben az ellen büntetést rendel a jelen törvény." (1.§) E definíció legnagyobb "szépséghibája" az, hogy csupán a bűncselekmény tárgyi oldalával foglalkozik, lényegében a *nullum crimen sine lege* elvének kifejeződése. Mindazonáltal a modern bűncselekményfogalom, a polgári társadalom büntetési elvének egy világos elemét fogalmazza meg: csak az a cselekmény lehet büntetendő, amelyet a törvény ilyenként állapít meg. Ez pontosan utal a polgári bűncselekményfogalom igen lényeges, jogforrástani vonatkozására: kizárólag törvény állapíthatja meg egy emberi cselekmény büntetendő voltát. Így alacsonyabb rangú bármilyen más jogforrás e tekintetben nem tartalmazhat eltérő szabályozást, sem szűkítő sem tágító értelemben. E tény fontosságát akkor értjük meg igazán, ha meggondoljuk, hogy eladdig szinte mindenféle rendű-rangú tárgyi jogforrás jogszerűen nyilváníthatott különböző cselekményeket büntetendővé — természetesen különböző szankciókkal. A javaslatban olvasható definíció kizárólagos igényt rögzít: csakis a jelen büntetőtörvényben szabályozott és így büntetendővé nyilvánított emberi cselekmények üldözhetők és torolhatók meg az állami büntetőjog eszközeivel.

Finom distinkció is meghúzódik az idézett szakaszban: a büntetendőnek rendelt

¹⁸ Ezt olvassuk erről az elaborátumban: "*Tam praefationem, quae alioquin ad essentiam codicis criminalis referri nequit, quam et principia articulis praemissa censemus esse exmittenda, tum ideo, quod illa in ipsis articulis enuntiari debeant, et effective etiam passim in iisdem, signanter in proiecto articuli de poenis contineantur, tum quod plura ex iis ad doctrinalem traditionem iuris criminalis potius quam ad codicem criminalem pertineant, et secus etiam incongruum esse videatur, ut articuli ad principia tamquam fundamenta extra legem posita semet provocent, et ideo his praetermissis progressi sumus ad ipsos articulos.*"

¹⁹ A törvényjavaslat mindkét tábla által elfogadott hiteles szövegét lásd: Országgyűlési Iratok, 1843/44. 19.sz.

²⁰ A Karok és Rendek Naplója. Pozsony, 1843. I. 340. p.

cselekményeket kettéosztja a javaslat, mint amely lehet "cselekvés és mulasztás". Az első szó a tevőleges, aktív magatartást jelöli, az utóbbi pedig a passzív. Különösen a mulasztás szabályozására kell felfigyelnünk, hiszen ez nagyon messzire mutat. A liberális gondolkodás a jogegyenlőségre épülő aktív állampolgári magatartásból indul ki. Az alá-fölérendeltségi struktúrába merevedett kései feudális magyar társadalom jogrendjének "alanyai" az alattvalónak tekintett tömegek voltak. A haladó gondolkodás képviselői számára természetes volt, hogy a nyílt jogegyenlőtlenség kiszolgáltatottjaitól nem várható el számottevő aktivitás a társadalom életében. Az egyenlő polgároktól viszont már igen. A javaslat már a polgári jogegyenlőséggel számol, ennek felelősségi rendszere pedig lényegesen magasabb színvonalú. A polgártól már nemcsak az várható el, hogy ne öljön, raboljon, sikkasszon stb., hanem az is, hogy tegyen meg minden tőle telhetőt élethelyzeteiben. A jogegyenlőség rendjében ui. közös érdek, hogy mindenki képességei és tudása legjavát adja, hiszen ez egyben az egyén boldogulásának is záloga.

A büntetőjog területén ez azt jelentette, hogy a jog azt is büntetéssel fenyegette, aki elmulasztott valami olyant megtenni, ami módjában állt és ezzel kárt okozott.²¹ Így például: "amely köztisztviselő bármely hivatalos kötelességének teljesítését bosszúból, haszonlesésből vagy megvesztegetés következtében szándékosan elmulasztja, mind azon kárt, melyet vétkes mulasztása által másnak okozott, visszapótolni tartozik, s hivatalától is minden esetre megfosztatik; sőt súlyosabb beszámításnál egy évig terjedhető fogsággal is büntethetetik." (508.§.) A mulasztásnak, mint elkövetési magatartásnak a büntetési rendszerbe való intézményes bevonása átvezet a bűncselekményfogalom szubjektív elemeinek vizsgálatához.

Az 1843. évi törvényjavaslat megalkotói nem tartották szükségesnek a bűncselekményfogalom valamennyi elemének egyetlen definícióban való absztrakt összefoglalását. Ezért az objektív alkotórészek mellett önálló fejezetben szabályozták a fogalom szubjektív vonatkozásait. Mivel kimunkált dogmatikai előkép nem volt, még az európai szakirodalomban sem, nem is róható ez fel Deákéknak. Az önálló fejezetben való elhelyezés ugyanakkor lehetőséget adott arra, hogy árnyalt megfogalmazásban értékeljék a bűncselekmények megítélésénél oly fontos lelki-akarati attitűdöt. Ez annál is inkább fontosnak látszott, hiszen a rendi társadalom büntetőjoga kétségkívül gravitált egyfajta eredményfelelősség érvényesítése felé, mert a bűncselekmény tárgyi oldalának elemei szolgáltattak egyedül szilárdnak, egyértelműnek tetsző alapot az ítélezéshez — a lelki, tudati tényezők mélyreható mérlegelése nagymértékben elbizonytalanította volna az amúgy is önkénnyel vádolt praxist. Más a helyzet akkor, ha a bűncselekményfogalom lelki, tudati szempontjai törvényszövegben nyernek pontos megfogalmazást. A javaslat harmadik fejezete szól "*A szándékosságról és a vétkes vigyázatlanságról*".

Feltűnő, hogy sem a szándékosságnak, sem a gondatlanságnak (= "vétkes vigyázatlanság") nem adja meg a javaslat a fogalmát. Ez különösen a szándékosság esetén kelt hiányérzetet, mert a gondatlanság eseteiről bőven értekezik, itt azonban úgy

---

²¹ Hogy ezt a tételt milyen következetesen képviselték a reformkor jogi gondolkodói és jogalkotói, azt nagyon szépen bizonyítja egy másik példa is. Az 1848:III. tc. 32. § a miniszteri felelősségről szól. A c) bekezdés szerint a miniszterek felelősségre vonhatók: "A törvények végrehajtásában, vagy a közcsend és bátorság fenntartásában elkövetett mulasztásokért, amennyiben ezek a törvény által rendelkezésükre bízott végrehajtási eszközökkel elháríthatók valának." E szakasz érvényességének fenntartásáról intézkedett az 1880:XXXVII. tc. 6.§. A felhívott törvényhely tekintetében a mai szabályozás is elmarad az 1848. évi törvény gondossága és igényessége mögött...

tűnik, természetesnek veszi e kategória tartalmának pontos ismeretét.²² A fejezet első szakasza a bűncselekményfogalom szempontjából igen fontos kijelentést tartalmaz: "A büntetőtörvénynek oly megszegése, mely a megszegőnek sem szándékosság, sem vétkes vigyázatlanság tekintetéből be nem számítható, — büntetés alá nem vonathatik." (37. §) Fel kell figyelnünk a negatív fogalmazásra: a liberális gondolkodás egyik axióma-szerű tétele volt, hogy a polgárnak minden szabad, ami nem tilos. Ez éppen fordítottja a rendi társadalom beidegződéseinek, ahol mindenkinek csak annyi joga volt, amennyit kifejezetten megszerzett és igazolni, érvényesíteni tudott. Ezért is valóban forradalmi a polgári jogegyenlőséget követelő liberális politikai és jogi gondolkodás.

A szándékosságnak a modern büntetőjogtudományban és a magyar btk.-ban is két alapesete különíthető el: az egyenes szándék (*dolus directus*) és az eshetőleges szándék (*dolus eventualis*). Az előbbit az eredmény bekövetkezésére vonatkozó határozott kívánás tudati mozzanata jellemzi, az utóbbit az eredménybe való belenyugvás. Sőt, az eshetőleges szándék "mint a bekövetkezéssel szembeni közömbösség akkor is fennforog, ha az elkövető szívesebben venné, ha a következmény elmaradna (pl. hogy a nemi betegségével nem fertőzi meg partnerét), de ez részéről pusztán megalapozatlan óhaj."²³ Míg tehát a modern dogmatika súlyt helyez a szándékosság belső természetéből levezethető tudati kettősség lehetőségére, az 1843. évi javaslat a szándékosságon kifejezetten csak az egyenes szándékot értette. Nem várható el finomabb dogmatikai megközelítés, különösen nem marasztalható el emiatt az operátum, hisz a legfontosabb jogalkotói célnak ezen a ponton is megfelelt: kíméletlen egyértelműséggel rögzítette a bíró számára a beszámítás körülményeit.

Akadát azután egy érdekes kérdés, amire nem mulaszt el a javaslat reflektálni, s ez így szól: "A büntetőtörvény elleni cselekvésnek vagy mulasztásnak szándékosságát abból, hogy a büntett csakugyan elkövetett, törvényesen következtetni még nem lehet, hanem annak valósága az elkövetett törvényszegésnek körülményeiből lesz megítélendő." (38. §.) A javaslat szövegének megalkotói nemcsak a hazai gyakorlatot és elméletet ismerték jól, hanem alapos jártassággal rendelkeztek az európai, mindenekelőtt a német szakirodalomban is. Az újkorban rendkívül impozánsan megerősödő német büntetőjogtudomány egyik központi kérdése volt (és maradt jó ideig) a szándékosság mibenléte. Azért alapvető e lelki, tudati mozzanatnak középpontba állítása, mert önmagában jelzi a nyers eredményfelelősség rendszerének kritikai megközelítését. A széles körben alkalmazott német jogforrások, így a *Carolina* is, a legkülönbözőbb kifejezéseket használták a szándékosság megjelölésére, mint: *geverlich, wissentlich, williglich, bösllich, fursetzlich, arglistig, betrüglich, dieblich, heymlich*. A latin forrásokból azután mind gyakrabban veszik át a *dolus* szót.²⁴ Feuerbach, a múlt század első felének jeles német kriminalistája a *dolus* jelentéseként a

²² Az alsótáblán nagy vita kerekedett a felbújtó büntethetőségéről — e tárgyban írásban is megfogalmazott különvéleményt adtak többen közre (*Deák, Pulszky, Klauzál, br. Eötvös József* stb.). Ehelyt idézem Pest megye követe, *Szentkirályi Móric* beszédének egy részletét, amely nem ugyan a bűncselekményfogalommal összefüggésben, mégis egy fontos dogmatikai tekintetben említi a szándékosság kategóriáját: "A törvény csak végrehajtott büntettet vagy bűnkisérletet büntethet; ha az, aki felbojtotott, még bűnkisérletet sem követett el, tehát a felbojtot cselekedete bűnkisérlet sem volt magában, hanem csak előkészület e bűnre, vagy szándék: ez esetben a felbojtot nem büntethetik, mert szándékot a törvény nem büntethet." 1.370. p.

²³ *Tokaji*. 216-217. p.

²⁴ Mindez azt is szépen példázza, hogyan nyomult (jelentős olasz-francia közvetítéssel) be az újkorban a szilárdan és kizárólagosan germán alapokra épülő német büntetőjog világába a kezdettől elméleti igényrel dolgozó római jog.

"böser Vorsatz" megjelölést használja.²⁵ Az újkor büntetőjogtudományában tehát megerősödött a *dolus* azon jelentéstartalma, amely a gonosz szándékra utalt, mindenesetre az egyenes szándékra (*dolus directus*) gondolva. Általánosan ismert és követett volt a tétel: *facta laesione praesumitur dolus, donec probetur contrarium*. A bűncselekmény tárgyi oldalán bizonyítottan bekövetkezett jogsértés mellett vélelmezték az elkövető (egyenes) szándékát — az ellenkező bizonyításának persze helye lehetett. Ez a bűnösség vélelmének egy illusztris típushelyzete, amely éles ellentétben áll nemcsak a mai, de már a vizsgálat alá vont 1843. évi magyar javaslat iménti szakaszával is.²⁶ Amikor tehát azt olvassuk a magyar operátumban, hogy az elkövetett bűntény még nem utal egyértelműen az elkövető szándékosságára, egy nagyon fejlett szemléletet kell látnunk, amely szakít a szándékosság, ezen keresztül a bűnösség vélelmével, megtevé ezzel egy döntő lépést a polgári jogrend felé.

A gondatlanságra, mint sok határhelyzetet tömörítő és ezért részletesebb kifejtést igénylő fogalomra a javaslat jóval több figyelmet fordít. A "vétkes vigyázatlanság" fogalmát így olvassuk: "Ha valamely cselekvésből vagy valamely kötelesség elmulasztásából jogsértés származik, melyet a cselekvő vagy elmulasztó éppen nem szándoklott, de köztapasztalásnál vagy különös tárgyismereténél fogva előreláthatott s kikerülhetett volna, a miatt a törvénszabta esetekben vétkes vigyázatlanság tekintetéből fog büntettetni." (41. §) Az (egyenes) szándékra való utalással határolja el a javaslat a gondatlanságot egyik irányból, a másik oldalról pedig a közismert tényekre és a személyes tájékozottság esetére való utalással. Egyik oldalnak sem adja meg közelebbi és pontosabb fogalmát, annak ismeretét már vélelmezi.

A gondatlanságnak nem mesterkéltén kreált fokozatait, hanem hét súlyosító esetét sorolja fel az operátum: "Súlyosan vétkessé teszi a vigyázatlanságot: 1. Midőn a sértést okozó cselekvésének vagy mulasztásának lehető veszélyességét belátta ugyan, de azt könnyelműleg vagy következeiseivel nem törődve, mégis elkövette. 2. Midőn cselekvése vagy mulasztása annyira veszélyes volt, hogy az abból könnyen származható törvénytelen eredményt némi figyelem mellett beláthatta volna. 3. Midőn azon cselekvés vagy mulasztás, melyből a jogsértő eredmény következett, már magában törvényellenes volt. 4. Midőn a sértést okozó, tárgyismereténél vagy viszonyainál fogva, cselekvésének vagy mulasztásának veszélyességét különösen beláthatta, vagy annak káros következményeit elháríthatta volna. 5. Midőn állapotjánál, hivatásánál vagy egyéb viszonyainál fogva, különös gondosságra és megfontolásra lett volna köteles. 6. Midőn cselekvésében valaki által tettének következeiseire figyelmeztetve volt. 7. Midőn a sértést okozó, oly körülmények között, melyek figyelmét különösen megkivánták, megrészedett." (42. §) Különös figyelmet érdemel az első pontban említett eset. Itt azt olvassuk, hogy súlyosabb megítélést von a fejére az, aki cselekményének "lehető veszélyességét belátta ugyan, de azt könnyelműleg vagy következeiseivel nem törődve, mégis elkövette." Egyedülálló érdekessége ennek a rendelkezésnek az, hogy (mai fogalmaink szerint) egyazon értelemben említi az eshetőleges szándékot és a tudatos gondatlanságot (*luxuria*)! Ez természetesen egy

---

²⁵ Feuerbach, P.J.A.: Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts, Giessen 1847, § 53.

²⁶ Ezt írja Ekkehard Kaufmann: "Die bewiesene Tat galt also als Indiz für den Tatvorsatz, es sei denn der Täter konnte das Gegenteil beweisen." HRG 37. Lieferung 1064, Stichwort: Vorsatz. Vö: Grolman, K.L.v.: Grundsätze der Criminalwissenschaft, Giessen und Darmstadt 1805.; Bibliothek für die peinliche Rechtswissenschaft und Gesetzkunde, Teil 1, Stück 2, 1796.

olyan dogmatikai helyzet, amelynek cizellált elemzését nem várhatjuk el a 19. század első felének jogtudományától. Tanulságos idéznünk a jelen emlékkönyv ünnepeltjének idevágó, a tudatos gondatlanságot elemző megállapítását: "Csak arról mondható..., hogy »könnyelműen« bizott az elmaradásban, akinek ez a bizakodása nem volt alaptalan, hanem valamilyen konkrét körülményre (saját képességeire, tapasztalataira, ügyességére, az eredmény bekövetkezésének a megakadályozása érdekében tett intézkedésére, avagy valaminő rajta kívüli konkrét körülmény megakadályozó szerepére) alapozta az elmaradáshoz fűzött reális reményét. Az ellenkező esetben viszont az elmaradás iránti pusztá megalapozatlan vágyakozás már nem könnyelműség, hanem a belenyugvással egyértelmű, s így eshetőleges szándékot jelent."²⁷

Azt mondhatjuk tehát, hogy a modern dogmatika által kimunkált és használt eshetőleges szándék és a tudatos gondatlanság finom kategóriái is szerepeltek már a javaslatban, csak nem abban a rendszertani elhelyezésben, ahol ma vannak. Az a tény, hogy a szándékosságnak csak egy (az egyértelmű) esetét említi a javaslat, és minden más tudati-érzelmi mozzanathoz kapcsolódó elkövetői magatartást gondatlanságnak minősít, jól szemléltet két következetes, egymással ölelkező jogalkotói szempontot: a liberális felfogást és a praktikunra való törekvést. Észre kell vennünk újra, hogy a törvény mindenekelőtt egyértelmű akart lenni, s ez csak úgy volt lehetséges az adott esetben, ha a bizonytalan, a bírói mérlegelést fokozottabb mértékben igénybe vevő elkövetői alakzatokat az eleve enyhébb megítélést maga után vonó "vétkes vigyázatlanság" eseteihez sorolja. Végezetül nem hagyható szó nélkül a javaslat egészét is jellemző páratlan jogászi elegancia, amely e súlyos és legkiezettebb eseteiben szinte feloldhatatlan kérdéseket felvető dogmatikai helyzetet megoldotta. Büszkék lehetünk reformkori büntetőjog-tudományunkra.

ELEMÉR BALOGH

DER "VERBRECHENSBEGRIFF" UNSEREN STRAFRECHTS IM VORMÄRZ

(Zusammenfassung)

Zwar die Verbrechenlehre ist eine Schöpfung der modernen (vorzüglich: der kontinentalen) Strafrechtswissenschaft, die Herausbildung ihrer Elementen ist jedoch im Laufe der Zeit zu greifen. Das Mittelalter hat noch keinen egsakten Verbrechenbegriff gehabt, es hat die Missetäter einfach gestraft.

In der Neuzeit fing eine Entwicklung an, das Strafrecht zu rationalisieren, ja eine Strafrechtswissenschaft ins Leben zu rufen. Die wichtigsten Stationen dieser Strömung waren in Ungarn die einzelnen Kodifikationsentwürfe. Das sind nämlich: der Entwurf von 1712 (von Mihály Bencsik), von 1795, von 1829 und endlich der

²⁷ Tokaji, 230. p.

berühmteste von 1843. Diese Elaborata sind zwar nicht zum Gesetz geworden, sie haben auf die Praxis und auf das ungarische strafrechtliche Denken trotzdem einen großen Einfluß ausgeübt.

Der Verbrechensbegriff erscheint zuerst in der ungarischen Judikatur 1795 und lautet etwa: Verbrechen ist die vorsätzlich oder fahrlässig begangene Verletzung des gültigen Strafgesetzes. Die beiden wichtigsten Entwürfe (1795 und 1843) präzisieren die Begriffe des Vorsatzes und der Fahrlässigkeit — die vorherige noch ganz nach der Formulierung von Filangieri, die nachherige aber schon souverän. Der Deák-sche Gesetzentwurf (1843, nach seinem Verfasser) erwähnt unter den Fällen der Fahrlässigkeit sogar die Kategorien der *doli eventualis* und *luxuriae*, noch in derselben Bedeutung.